

Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
Journal of Divinity Faculty of Recep Tayyip Erdogan University

e-ISSN: 2147-2823

RTEUIFD, June 2019, (15): 88-113

İlahiyat Fakültesi Öğrencilerinin Dini Grup Algıları
Religious Group Perception of Faculty of Theology Students

Suat CEBECİ

Prof. Dr., Yalova Üni. İslami İlimler Fak., Din Eğitimi Anabilim Dalı
Prof. Dr., Yalova Uni. Faculty of Islamic Sci., Dep. of Rel. Education
Yalova/Turkey scebeci@sakarya.edu.tr
ORCID ID: www.orcid.org/0000-0003-4306-906X

Büşra ÇAKMAKTAŞ

Dr. Öğr. Üyesi, Sakarya Üni. İlahiyat Fak., Tasavvuf Anabilim Dalı
Asst. Prof., Sakarya Uni. Faculty of Theology., Dep. of Tasawwuf
Sakarya/Turkey bcakmaktas@sakarya.edu.tr
ORCID ID: www.orcid.org/0000-0002-8670-3430

Feyza DOĞRUYOL

Arş. Gör., Sakarya Üni. İlahiyat Fak., İslam Mezhepleri Tarihi Anabilim Dalı
Res. Asst., Sakarya Uni. Faculty of Theology., Dep. of His. of Islamic Sects
Sakarya/Turkey fdogruiyol@sakarya.edu.tr
ORCID ID: www.orcid.org/0000-0001-9957-1046

Kübra CEVHERLİ

Arş. Gör., Sakarya Üni. İlahiyat Fak., Din Eğitimi Anabilim Dalı
Res. Asst., Sakarya Uni. Faculty of Theology., Dep. of Rel. Education
Sakarya/Turkey kcevherli@sakarya.edu.tr
ORCID ID: www.orcid.org/0000-0002-2592-3325

Atf: Cebeci, Suat - Çakmaktas, Büşra - Doğruyol, Feyza – Cevherli, Kübra. "İlahiyat Fakültesi Öğrencilerinin Dini Grup Algıları". *Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 15 (2019): 88-113. **Doi:** <https://doi.org/10.32950/rteuifd.552152>

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Types: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Received: 11 Nisan / April 2019

Kabul Tarihi / Accepted: 20 Mayıs / May 2019

Yayın Tarihi / Published: 20 Haziran / June 2019

Yayın Sezonu / Pub Date Season: Haziran / June

Sayı / Issue: 15 **Sayfa / Pages:** 88-113

Plagiarism: This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software. <http://dergipark.org.tr/rteuifd>

Copyright © Published by Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi / Recep Tayyip Erdogan University, Faculty of Divinity, Rize, 53100 Turkey. All rights reserved.

İlahiyat Fakültesi Öğrencilerinin Dini Grup Algıları¹

Öz: Ülkemiz açısından bakıldığında ilk ve ortaöğretim kurumlarında dini bilgilerin öğretimiyle ilgili zorunlu derslerin olması; orta ve yüksek düzeyde din eğitimi veren birçok resmi eğitim kurumunun bulunmasına rağmen insanların neden dini gruplara yöneldikleri hususu dikkat çeken bir konudur. Bu çerçevede bireylerin dini gruplara yönelme güdülerinin ve oluşan güçlü dini grup aidiyet ve bağlılıklarının, bütün bileşenleriyle birlikte araştırılıp açıklanmasına ihtiyaç vardır. Özellikle topluma dini yönden rehberlik edecek elemanları yetiştiren İlahiyat Fakülteleri'ndeki öğrencilerin dini grupları nasıl değerlendirdikleri sorusunun cevabı, konuyla ilgilenenler için önem arz etmektedir. Bu çalışmada, Türkiye'de İlahiyat Fakülteleri'nde öğrenim görmekte olan öğrencilerin dini grup algılarının ölçülmesi amaçlanmıştır. Bu amaçla, ülke genelinde farklı bölgelerden seçilen 9 İlahiyat Fakültesi'nden öğrenciler üzerinde bir araştırma yürütülmüştür. Bu makalede, uygulanan anket sonucunda toplam 1595 öğrencinin verdiği cevaplardan elde edilen bulgular tahlil edilerek İlahiyat Fakültesi öğrencilerinin dini gruplar hakkındaki görüş ve değerlendirmelerine dair tespitler ortaya konulmuştur. Buna göre İlahiyat Fakültesi öğrencilerinin yalnızca %10,4'ünün dini gruplara mensup olduğu; %70,3 oranında ise dini gruplarla ilişkide olmadıkları saptanmıştır. Öğrencilerin toplumda dini grupların varlığını %26,9 oranında gerekli, %18,5 oranında gereksiz ve %21,7 oranında ise potansiyel bir tehlike olarak gördükleri ortaya çıkmış; toplumda bir dini etki mekanizması olarak İlahiyat Fakülteleri'ne ve Diyanet İşleri Başkanlığı'na neredeyse eşit oranda güven duydukları gibi sonuçlara ulaşılmıştır.

Anahtar kelimeler: Din Eğitimi, Dini Grup, Dini Cemaat, İlahiyat Fakülteleri, İlahiyat Fakültesi Öğrencileri.

Religious Group Perception of Faculty of Theology Students

Abstract: It has always been a matter of curiosity that what kind of motives people have joined to religious groups, which emerged as different manifestations of religious life and where various sociological, psychological and economic agents were effective. From the point of view of our country, it is also noteworthy that why people join religious groups although there are compulsory courses to teach religious knowledge in primary and secondary schools and there are many formal educational institutions that provide medium and high level of religious education. In this context, there is a need to investigate and explain the motivations of individuals towards religious groups and the strong religious group belonging and affiliation with all their components. In particular, the answer to the question of how the students which are in the faculties of theology who educate the members of the religious guidance to the society, evaluate religious groups is important for those interested in the subject. In this study, it has been aimed to measure the perception of religious group of students who are studying in the faculty of theologies in Turkey. For this purpose, a survey was carried out on students from the 9 selected faculties of theology from different regions. In this article, the findings obtained from the answers of 1595 students were analyzed and the findings about the opinions and evaluations of religious students about the religious groups were revealed. As a result, it was determined that 10,4% of the students are a member of the religious groups while 70,3% did not establish relations with the religious groups. It was also found that 26.9% of the students find the religious groups necessary to the society whereas 18.5% think them unnecessary and 21.7% find them as a potential danger. Moreover, as a mechanism of religious influence in the society, they have almost the same confidence in the faculties of theology and the Religious Affairs Administration.

Keywords: Religious Education, Religious Group, Religious Community, Faculties of Theology, Students of Faculty of Theology.

¹ Bu makale Sakarya Üniversitesi (BAPK) tarafından desteklenen "Türkiye'de İlahiyat Fakültesi Öğrencilerinin Dini Grup Değerlendirmesi" başlıklı projenin sonuç raporu verilerine dayanılarak hazırlanmıştır.

دراسة عن تصورات طلاب كلية الاهيات للجماعات الدينية

ملخص: لطالما كانت عوامل إندمام الناس للجماعات الدينية التي ظهرت كمظاهر مختلفة للحياة الدينية والتي نشأت بتأثير أسباب اجتماعية ونفسية واقتصادية مختلفة مدارا للفضول. بالنسبة بلدنا، مما يؤثر الإنتباه هو إقبال الناس بشدة على الجماعات الدينية والرغم من كون دروس التربية الدينية الالزامية في المرحلة الابتدائية و الإعدادية و وجود منسبات تعليمية رسمية توفر التعليم الديني العالي. في هذا الإطار، هناك حاجة الى بحث و دراسة دوافع الأفراد تجاه الجماعات الدينية و الروابط و العلاقات القوية الناشئة من هذا الانتساب دراسة شاملة لجميع مكونات الظاهرة. على وجه الخصوص، معرفة آراء طلاب كلية الاهيات حول هذه الجماعات الدينية لمن المهم بكان لكونهم مرشحين ليكون مرشدين للجانب الديني للمجتمع. ولهذه الغاية، تم إجراء دراسة استطلاعية على مجموعة طلابية مختارمن تسع كليات الاهيات من مناطق مختلفة بأحاء البلاد. في هذه المقالة تم الوصول الى بعض النتائج حول آراء الطلاب للجماعات الدينية استنادا الى النتائج التي تم الحصول عليها من الدراسة الاستبائية لآراء ١٥٩٥ طالبًا. وقد ثبت أن نسبة ١٠,٤٪ من طلاب كلية الاهيات ينتمون إلى جماعات دينية وأن نسبة ٧٠,٣٪ لا علاقة لهم بهذه الجماعات. وقد ظهر أن ٢٦,٩٪ من الطلاب يرون ضرورة وجود الجماعات الدينية في المجتمع و ١٨,٥٪ يرونها غير ضرورية و يرى ٢١,٧٪ من الطلاب على أنهم خطر محتمل للمجتمع. أخيرا ثبت أن الجماعات الدينية تمتاز بنفس الثقة التي تمتاز بها رئاسة الشؤون الدينية وكليات الاهيات كعنصر ديني مؤثر في المجتمع.

الكلمات المفتاحية: التربية الدينية، الجماعات الدينية، كلية الاهيات، طلاب كلية الاهيات.

GİRİŞ

Dini gruplar, genel yapı itibariyle üyelerine dini değerleri daha ileri düzeyde yaşatmayı vadederek ortaya çıkmakta, bu yönüyle toplum üzerinde bazı etkileri bulunmaktadır. Özellikle yön ve yöntem değişikliklerine gitmedikleri ve kuruluş maksatlarını korudukları zaman bu etkiler anlamlı ve yararlı olmaktadır. Temel dini değerlerden sapma göstermeden çalışmalar yapan dini grupların toplumdaki geliştirici rolleri yadsınamaz. Bununla birlikte ticari, siyasi ve ideolojik faaliyetlere girerek temel dini anlayışlardan uzaklaşan dini grupların, ayrılıkçı ve dışlayıcı yönde gitgide sertleşen tavırları ile İslam toplumunda problemlere yol açtıkları da bir gerçektir.

Dini grupların ortaya çıkmasına yol açan nedenler ve insanların dini gruplara hangi etkenlerle katıldıkları merak edilmektir. Araştırmalarda, dini gruba katılma isteklerini besleyen etkenler olarak aidiyet ve birliktelik güdüsü, manevi tatmin ihtiyacı, dini daha ileri düzeyde öğrenme ve yaşama arzusu gibi hususlar öne çıkmaktadır. Nitekim dini gruplar bağlılarına daha tatminkâr bir dini hayat vadederek onların yaşamlarına anlam kazandırmayı amaçladıkları iddiasındadırlar. Özellikle günümüz şehir hayatının yoğunluğu içerisinde yalnızlaşan ve içine kapanan bireylerin dini gruplar vasıtasıyla kurmuş oldukları samimi ilişkiler, onların kendilerini güçlü ve değerli hissetmelerini sağlayabilir (Amman, 2017, 226).

Bireylerin manevi ihtiyaçlarını karşılamak ve dini bilgi eksikliklerini gidermek üzere dini gruplara yönelmelerinin yanı sıra dini grupları tercih etmeyen kişilerin

bu ihtiyaçlarını karşılayabilecekleri başka dinamikler de vardır. Bunların başında dini kanaat önderleri ile toplumda dini ihtiyaçları karşılayacak ve dini hayatın düzenlenmesini sağlayacak yasal kurumlar gelmektedir. Bu yasal kurumlarda görev almakta olan personeli yetiştiren kurumların en önemlisi ise şüphe yok ki İlahiyat Fakülteleri'dir. Bu bakımdan İlahiyat Fakülteleri'nde öğrenim gören ve mezun olunca din eğitimi sahalarında görev yapacak olan öğrencilerin dini gruplar hakkındaki değerlendirmeleri önem taşımaktadır.

Bu çalışmada konunun kuramsal yönüne dair teorik değerlendirmeler yapıldıktan sonra, coğrafi ve kültürel özellikler dikkate alınarak seçilen dokuz İlahiyat Fakültesi'nde² öğrenim görmekte olan toplam 1595 öğrenciye uygulanan anketlerden elde edilen veriler üzerinden İlahiyat Fakültesi öğrencilerinin dini gruplar hakkındaki temel görüş ve kanaatlerine yer verilecektir.

İlahiyat fakültesi öğrencilerinin dini gruplar hakkındaki değerlendirmelerine dair oldukça sınırlı bir literatürün olduğu söylenebilir. Bu çalışmalardan biri "15 Temmuz Darbe Girişiminin Üniversite Öğrencilerinin Müslüman Algısı Üzerindeki Etkileri" (Özcan – Doğan, 2016) başlıklı makaledir. Üniversite öğrencileri üzerine yapılan bu çalışmada, örneklem grubu olarak yalnızca iki üniversitenin öğrencileri seçilmiş ve katılımcıların yalnızca %46'sı İlahiyat Fakültesi öğrencilerinden oluşmuştur. Bunun yanı sıra konumuzla birebir ilgili olarak, Akarsu (2016) tarafından İlahiyat Fakültesi öğrencilerinin dini grup değerlendirmelerine dair bir çalışma yapılmıştır. Bu çalışma, ülkemizde dini cemaat olarak ortaya çıkan fakat zamanla ticari, siyasi ve bürokratik faaliyetlere girerek siyasi hegemonya amaçlı operasyonel bir örgüte dönüşen bir grubun 15 Temmuz 2016'daki darbe girişiminden önce yapılmıştır. Bu tarihten sonra İlahiyat Fakültesi öğrencilerinin dini gruplara bakışlarında bir farklılaşma olup olmadığı merak konusudur. Makalede ayrıca bu hususun da aydınlığa kavuşturulması amacıyla, elde edilen bulgular 15 Temmuz 2016 darbe girişimi öncesindeki durumla karşılaştırılacak, bir değişimin olup olmadığı veya ne tür bir değişimin olduğu değerlendirilecektir. Öğrencilerin mevcut dini grup algılarının anketler aracılığıyla tespit edilmesine dayanan bu değerlendirmeler alandaki boşluğu dolduracak ve bu sahada yapılacak olan çalışmalara bir kaynak teşkil edecektir. Nitekim dini gruplar ve bu gruplara

² Anket uygulanan İlahiyat Fakülteleri: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi (Ankara), Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi (Erzurum), Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi (Adana), Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi (İzmir), Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi (Kayseri), Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi (Elazığ), İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi (İstanbul), On Dokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi (Samsun), Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi (Sakarya).

dair yapılacak teorik çalışmalar kadar, bu çalışmalarını saha araştırmaları ile desteklemek de oldukça önemlidir.

“İlahiyat fakültesi öğrencilerinin dini gruplara dair algıları nasıldır?” sorusu çalışmanın temel problemini oluşturmaktadır. Dini grupların ortaya çıkış sebepleri ve bir dini etki mekanizması olarak dini gruplara duyulan güvenin dini gruba mensubiyet durumuna göre farklılık arz edip etmediği, dini grupların toplumdaki varlığının nasıl değerlendirildiği ve İlahiyat fakültesi öğrencilerinin bir dini gruba katılmasının nasıl görüldüğü gibi hususlar ise çalışmanın alt sorularını oluşturmaktadır.

1. Kuramsal Çerçeve

Çalışmanın bu kısmında, araştırmanın bulgularını anlamlandırmak amacıyla öncelikle dini grup kavramı açıklanacak, ardından dini grupların oluşum nedenleri ve dini grupların toplumdaki etkilerine yer verilecektir.

Sosyolojik anlamda grup oluşumunu sağlayan şeyin dış tanımlama ve belirlemeler değil, kişileri kendi tercihleriyle birbirlerine bağlayan normlar olduğu kabul edilir (Hogg - Vaughan, 2007). Bir topluluğa sosyal grup denilebilmesi için o toplulukta bazı ortak niteliklerin bulunması gerekir. Üyelerin karşılıklı olarak birbirlerini kabullenmeleri, ortak amaç ve ilgilerin bulunması, birbirlerinin davranışı hakkında tahminde bulunabilmeleri, davranışların genelde ortak norm ve değerlere göre düzenlenmesi, bireylerin ortak hedeflerine ulaşmaları için iş birliği, aidiyet duygusu geliştirmeleri ve grupla özdeşleşme bunlar arasında sayılabilir (Kurt, 2012, 145-46). Fischer'a göre ise (1994, 53-54) grup olarak adlandırılan sosyal birim, hem üyeleri hem de grubun dışındakiler tarafından tanınabilmelidir. Her bir grubun görece de olsa sürekliliği olmalıdır. Grup üyeleri arasında iletişim ve temas bulunmalıdır. Grup içerisinde geçerli normlar grup üyeleri tarafından bilinmeli, anlaşılmalı ve uyulmalıdır.

Gruplar, yapıları ve normlarının karakteri bakımından farklı adlarla ifade edilebilmektedirler. Dini gruplar, meslek grupları, siyasi gruplar, ideolojik gruplar, demokratik gruplar, illegal gruplar şeklindeki adlandırmalar aynı zamanda grup hedeflerindeki ayrışmaları göstermektedir. Bunlardan dini gruplar; dini duygu, anlayış ve davranış motiflerinin sağladığı müşterekliklerle dini hedeflere odaklanan gruplardır. Dini duygu müşterekliği, grup içinde daha içten bir yakınlık ve kaynaşmayı sağladığından bu gruplarda kardeşlik mefhumu öne çıkmakta, üyeler birbirlerini kardeş (ihvan) olarak ifade etmektedirler. Dini grupların bu

özelliği üyeleri birbirine kenetlemekte, gruba aidiyet duygularını güçlendirmekte ve böylece dini grubun dış dünyaya karşı farklı ve özgün bir tutum geliştirmesini sağlamaktadır (Tatlılıoğlu, 2008, 115).

1.1. Dini Grupların Oluşumu

Genel anlamda sosyal gruplar çok farklı gerekçelerle oluşsa da bireyin aidiyet duygusunu tatmin etme ve yalnızlıktan kurtulma güdüsü, insanlarla manevi hazları paylaşma ve grubun gücünden yararlanma arzusu gibi sebepler grupların oluşumunda etkili olmaktadır. Bireylerin karşılıklı bağlılığını motive eden ihtiyaçların tatmin olma ölçüsü arttıkça gruplaşma olgusu da aynı derecede artmaktadır (Arkonaç, 1993). İnsanlar tek başlarına üstesinden gelemeyecekleri bir işi başarabilmek, kimlik kazanabilmek, sosyal olarak destek alabilmek veya sadece sosyal etkileşim hazzını yaşayabilmek için bile gruplara katılabilmekte ya da gruplar oluşturabilmektedirler (Hogg - Vaughan, 2007, 342). Grup içerisindeki insanlar yaşadıkları bu ortamda sosyalleşmekte ve kimliklerini şekillendirmektedir (Bilgin, 2007, 153). Bazı gruplarda sevgi, duygusal destek alışverişi, kendini tanıma amacı yer alırken bazısında çıkar birliği, karşıt grupla yarışma, verimlilik gibi ihtiyaçlar öne çıkmaktadır. Bu da grupların, amaç ve motivasyonlarının farklılaştığını göstermektedir (Hortaçsu, 1998, 82).

Dini ihtiyaçlar ekseninde oluşan dini gruplar ise, ilk olarak belli dini anlayış ve yaşayış biçimleri etrafında cemaatleşmeler olarak ortaya çıkmakta, sonra başka müştereklikler de oluşturmak suretiyle giderek belli bir form oluşturmakta, hatta kimi zaman toplumda sosyal ve siyasal egemenlik iddiasında bulunan örgütlere dönüşebilmektedirler. Dini gruplaşma ve cemaatleşmeler, bilinçli organizasyonlar olmakla birlikte bunların dini hayatın doğal gelişim sürecinde kendiliğinden ortaya çıktıkları kabul edilmektedir. Dinin birleştirici rolünün sosyal hayata yansması bir topluluk, cemaat, grup veya ümmet oluşumları şeklinde gerçekleşmektedir (Akyüz - Çapcıoğlu, 2012, 512). Dini hayatın zaman içinde ve kültürlerle bağlı olarak farklılık göstermesi dini grupların da farklı yapı ve muhtevalarla ortaya çıkmasına yol açmaktadır. Nitekim dini gruplar ile dini grupların içerisinde yaşadıkları toplum arasında karşılıklı bir etkileşim söz konusudur. Bu gruplar toplumu sosyal ve kültürel açıdan etkilerken, toplum da bu grupları etkileyerek onları mevcut yapıya uyuma itmektedir (Çelik, 2013, 280).

Dini grupların hem oluşmasında hem de hayatın içinde görev icra etmesinde daima iki temel güdüden birinin belirleyici olduğu belirtilmektedir. Bunlar, irfanı

ve erdemi yaygınlaştırma güdüsü ile itiraz ve isyan güdüsü olarak açıklanmaktadır (Cebeci, 2018, 373). Bu görüşe göre insanlar ya dini anlayış, kavrayış ve davranış yönünden en ideal olana ulaşma ya da hayatta kabullenemediği durumları ortadan kaldırma niyet ve arzusuyla dini gruplara katılmaktadırlar. Bunların yanı sıra bir dinin inanç esasları ve bunlara dair tartışmalar, dinin emrettiği pratiklere dair tartışmalar, dini kurum ve organizasyonla ilgili tartışmalar, sosyal norm ve ahlaki değerlerin değişimi de dini grupları oluşturan faktörlerdendir (Çelik, 2013, 282-284).

Diğer bir açıklamaya göre de dini grupların oluşmasını sağlayan bizatihi dinin kendisidir. Din, insanın karşı karşıya kaldığı problemlerde en önemli başa çıkma mekanizmalarından biri olarak işlev görebilmektedir (Jones, 2004, 319). Dinler, bireyler tarafından kabul gördükten sonra bireyle sınırlı kalmamak, etki alanlarını genişletmek ve bir topluluk meydana getirmek ister. Dinin öngördüğü inanç ve hedef müşterekliğinin birleştirici ve bütünleştirici etkisi dikkate alındığında, bunun toplumda dini grup veya dini cemaat şeklinde tezahür etmesi şaşırtıcı değildir. Hemen her din, insanların bir araya geldiklerinde kendi çıkarlarını değil grubun menfaatini öncelemelerini öğütler. Çünkü bu durum, dine daha rahat bir yaşama alanı oluşturmanın yegâne yoludur (Günay, 1993, 181). Max Weber neredeyse tüm büyük dinlerde görülebilen bir değişim sürecinin varlığından bahsederken insanların öncelikle dini getiren peygamberin etrafında toplanarak dine içsel bir katılım sağlamalarını ve daha sonra dine mensubiyetin bir topluluğa mensubiyet manasına geldiğini söyler. Şüphesiz ki, bir dine mensup olmak, inanç olarak bir mensubiyetten ziyade; çeşitli hukuki, ahlaki ve toplumsal bağlarla bireyleri birbirine bağlayan sosyal bir organizasyona dahil olmak manasını da taşımaktadır (Freyer, 1968, 93). Zira dinin inanç ve ritüelleri, inananları birbirlerine yaklaştırmada güçlü bir etki yaparak onları birlik olmaya teşvik eder. Bu etki, oluşan birliğin mensuplarını diğerlerine karşı koruma ve birlik anlayışını başkalarına da yayma noktasında da kendini göstermektedir (Wach, 1990, 41). Öte yandan dini pratikler, ihtiyacı olanlara yardım etme, zayıflara merhamet etme, insanlara karşı cömert olma ve benzeri davranışları içinde barındırmakla sosyal problemlerin çözümünü kolaylaştırabilmektedir (Koenig - Larson, 2001, 72). Bu pratiklerin cemaat güdüsüyle birlikte yerine getirilmesinin verdiği manevi haz, dini grup oluşumunda itici güç etkisi yapmaktadır.

Bir dini grubu oluşturan dinamikler kadar, gruba uyumu ve grubun sadık üyesi olmayı sağlayan etkenlerin irdelenmesi de önem taşımaktadır. Bir görüşe göre grup üyeleri cezalandırılmaktan, reddedilmekten ve kınanmaktan kaçınma

gibi sebeplerle gruba uyum sağlama eğilimindedirler (French – Raven, 1959). Diğer bir görüşe göre de benzer doğrultuda bireyler, grup tarafından kabul görmek için grubun kurallarına uyum sağlama davranışı göstermektedirler (Hogg, 1997, 87-89). Dini grubun üyelerine sağladığı “biz” şuuru, diğer cemaatleri ötekileştirmeye neden olabilmekte, ayrışmanın keskinleşmesi sonucunda da farklı çatışmalar yaşanabilmektedir. Tarihi tecrübelerle bakıldığında da bu tür dini nitelikli çatışmalara dair örnekler görmek mümkündür (Eren, 2000, 112).

1.2. Dini Grupların Etkileri

Dini gruba katılan her birey, az veya çok bilinçli olarak, üyesi olduğu gruba ait değerler sistemini kabul etmiş olmaktadır. Bu kabul durumu, grubun temel özelliklerinden olan kıymet hükümlerinin yaşatılmasının ve bir kuşaktan diğerine aktarılmasının önünü açar (Carrier, 1987, 344). Çünkü gruplar, insan davranışlarının, toplumun karmaşık etkileşim ağı içinde gelişmesinde ve belli formlarda düzenlenmesinde önemli etkilere sahiptirler. Kendilerine has farklı hassasiyetleri öne çıkarsalar da grupların, toplumun birlik ve beraberliğinin sağlanmasında, insanların toplum değerlerine saygılı olmalarında ve “biz” şuurunun gelişmesinde önemli bir rol oynadıkları ifade edilmektedir (Cezayirli, 1997, 370).

Dini gruplar genellikle bireyselliğin ön planda olmadığı ve birlik oluşturma duygusunun güçlendiği yönelişlerle paylaşımların gerçekleştirildiği etkileşim ortamlarıdır. Cemaat olarak da ifade edilebilen dini gruplar, öncelikle insanların dini davranışlar yönünden sosyalleşmesini sağlayan, ailelerinden sonraki en önemli ortak yaşam alanları olarak görülmektedir. İnsanlar bu ortamlarda yalnızlık duygusundan kolayca sıyrılabilen, bir birlikteliğe ait olmanın hazzını yaşamaktadırlar. Ayrıca, ortamın kötülüklerinden uzak durmak isteyen kişiler için de bu ortamlar sığınacak güvenli bir liman olarak görülmektedir (Onat, 2010).

Dinler içerisinde ortaya çıkan mezhepler, tarikatlar, dinî cemaatler, sır grupları, dayanışma teşkilatları gibi sosyal gruplar üyelerin kendi aralarında dayanışma ve kardeşlik ruhu kurmalarına yardımcı olur. Bu şekilde üyeler bireyselliğin ötesine geçerek ortak bir irade etrafında toplanırlar. Bununla birlikte aynı grup içerisindeki insanlar arasında bir mücadele ve yarışın da olduğu görülmektedir (Büyükkara, 2007, 108).

Dini gruplar bağlıları üzerindeki etkilerini ise çoğu zaman karizmatik şahsiyete sahip liderleri aracılığı ile sürdürürler. Üyeler kutsalla ilişkilendirdikleri liderleri etrafında toplanarak dini tecrübeyi yaşarlar. Bu liderlerin vefat

durumunda ise onun bağlıları üzerindeki karizmatik etkisini devam ettirmek amacıyla liderden kalan pratikler, bazı inanç ve gelenekler liderin ilk çevresi tarafından yaşatılmaya ve sürdürülmeye çalışılır (Çelik, 2013, 281-282).

Dini grupların olumsuz etkileri de olumlu etkileri kadar toplumda derin izler bırakma karakterine sahiptir. Dini grup liderlerinin üyelere bazı kısıtlamalar getirmesi, üyelerin kendi grubu dışındakilere karşı takiiyyeyi benimsemesi, lidere kayıtsız şartsız teslimiyet göstermek, grup içerisinde eğitimin gereksizliğinin telkin edilmesi gibi davranışlar bu duruma örnek gösterilebilir (Sarıkaya, 2001, 52-54). Baynal, dinî grupların kişilerde olumlu ve sağlıklı gelişmelere yardımcı olmasına rağmen, bunun tek yönlü olmadığını da unutulmaması gerektiğini vurgulamaktadır (Baynal, 2015, 71). Dini esaslardan sapma göstermeden uzun soluklu erdemli çalışmalar yürüten tasavvufi grupların asırlara yayılan olumlu etkileri ölçüsünde olmasa da dini istikametten sapma gösteren grupların olumsuz etkileri sert ve keskin olmaktadır. Geçmişte, dini kaynakların zâhirî anlamlarını kabul etmeyip sadece bâtinî şekilde yorumlayan Bâtınîlik, İslam'ın içerisinden çıkan bir mezhep olmakla birlikte zamanla ayrı bir din iddiasıyla hareket eden Kâdiyânîlik, yine İslam kültüründen doğan fakat sonradan ayrı bir din olarak teşekkül eden Bahâîlik ve son olarak FETÖ gibi oluşumlar, ortaya çıkmış oldukları dinin kültüründen ve ana esaslarından zamanla uzaklaşan ve aksi iddialarla hareket eden grupların örneklerindedir.

2. Yöntem

2.1. Evren ve Örneklem

Araştırmanın evreni, Türkiye'de 2017-2018 eğitim-öğretim yılı içerisinde öğrenim görmekte olan İlahiyat Fakültesi öğrencilerinin tamamıdır. Bu evreni temsil etmek üzere, coğrafi ve kültürel özellikler dikkate alınarak seçilen dokuz İlahiyat Fakültesi'nden 1595 öğrenci örneklem olarak kullanılmıştır. Seçilen dokuz fakülleden birden dörde kadar her sınıftan eşit sayıda ve sondaj usulüyle seçilen öğrencilere anket uygulanmıştır. Anket uygulanan İlahiyat Fakülteleri ve bulunduğu iller Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi (Ankara), Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi (Erzurum), Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi (Adana), Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi (İzmir), Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi (Kayseri), Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi (Elazığ), İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi (İstanbul), On Dokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi (Samsun) ve Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi (Sakarya)'dir. Bu kapsamda anket uygulanan

örneklem grubundaki öğrencilerin dini gruplarla ilgili değerlendirmelerini bütün İlahiyat Fakülteleri öğrencilerine genellemek mümkündür.

2.2. Veri Toplama Araçları

Araştırma biri teorik, diğeri uygulama olmak üzere iki ayaklı bir çalışma olarak yürütülmüştür. Teorik kısımda dini grupların oluşumları ve etkileri genel hatlarıyla ele alınmıştır. Uygulama kısmında ise veri toplama aracı olarak anket tekniği kullanılmış; bilgi, görüş ve kanaatleri temellendirmek üzere alan taraması yapılmıştır. Anket yöntemi, birinci elden yani birincil kaynaktan veri toplama biçimidir. Buradaki amaç, geniş bir kitleden pek çok kişiye sorulan sorular ve alınan cevaplarla, belli bir konu hakkındaki kanaatleri, davranışları tespit etmek; toplanan verileri sınıflandırarak o konudaki gerçekliği meydana çıkarmaktır (Yavuz, 1986, 175; Arslantürk, 1997, 111). Hazırlanan anket formu, geçerlilik ve güvenilirlik açısından bir ön uygulama yapılmak suretiyle araştırmanın sonuçlarının güvenilirlik düzeyini yükseltecek şekilde geliştirilmiştir. Anketlerle elde edilen veriler SPSS programıyla çözümlenerek yorumlanmıştır.

3. Bulgu ve Analizler

Verilerin toplanması ve veri temizleme işleminden sonra 1595 katılımcıdan toplanan veriler analize tabi tutulmuştur. Katılımcıların %30,8'i erkek, % 69,2'si kız öğrencilerden oluşmaktadır. Öğrencilerin % 23,7'si 1. sınıf, % 25,2'si 2. sınıf, % 26,7'si 3. sınıf ve % 24,4'ü 4. sınıfta eğitim görmektedir.

Çalışmanın bu bölümünde İlahiyat Fakültesi öğrencilerinin dini gruplarla ilişkilerine dair tespitler yapıldıktan sonra araştırmanın dikkat çeken verilerinden hareketle öğrencilerin görüşleri, bir makale hacmi içinde sunulabilecek şu dört başlık altında toplanmıştır: (1) Dini gruplarla ilişkiler, (2) Dini grupların ortaya çıkış sebeplerine dair görüşler, (3) Dini grupların toplumdaki varlığına dair görüşler, (4) Dini gruplara duyulan güven.

3.1. Dini Gruplarla İlişkiler

Öğrencilerin, sorulara verdikleri cevapların ve belirtilen kanaatlerin anlamlandırılması bakımından öncelikle dini gruplarla ilişkilerini nasıl tanımladıklarına bakılmıştır. Ortaya çıkan tabloda (Tablo 1), ankete katılan öğrencilerin %10,4'ünün bir dini gruba mensup olduğu, %6,7'sinin bir dini gruba sempatisi olduğu, %8,7'sinin bir dini gruptan istifade ettiği, buna karşılık %70,3'ünün ise bir dini grupla ilişkisinin olmadığını belirttiği görülmüştür. Buna

göre %15,4'lük bir kısmın sempati duyması ve istifade etmeleri haricinde İlahiyat Fakültesi öğrencilerinin çok az bir kısmının dini gruplara mensup olduğu anlaşılmaktadır.

Tablo 1. İlahiyat Fakültesi Öğrencilerinin Dini Gruplarla İlişkileri

Dini gruplarla ilişkinizi nasıl tanımlarsınız?	F	%
Bir dini gruba mensubum	163	10,4
Bir dini gruba özel sempati var	105	6,7
Bir dini gruptan istifade ediyorum	136	8,7
Dini gruplarla bir ilişkim yoktur	1098	70,3
Diğer	60	3,8
Kayıp	33	-
Toplam	1595	100

Bu veriler İlahiyat Fakültesi öğrencilerinin dini gruplara ilişkin algıları üzerine yapılan az sayıdaki araştırmadan biri olan ve 2015 yılında tamamlanan tez çalışmasının verileriyle karşılaştırıldığında ise 2015'ten bu yana öğrencilerin dini gruplarla ilişkilerinde önemli değişikliklerin olduğu görülmektedir. Akarsu tarafından yapılan "İlahiyat Fakültesi Öğrencilerinin Cemaat Algılarının Dünya Görüşlerine Etkisi" başlıklı tez çalışmasında bir dini gruba mensup olan veya kendini yakın hissedenlerin oranının %63,6; dini gruplarla ilişkisi olmadığını ifade edenlerin oranının ise %19,9 düzeyinde olduğu tespit edilmiştir (Akarsu, 2016, 84).

Çalışmamızın verileri ile kıyaslandığında ortaya çıkan bu dikkate değer değişimin 15 Temmuz 2016 tarihinde ülkemizde yaşanan darbe girişiminin dini cemaat olarak bilinen bir oluşum tarafından gerçekleştirilmiş olmasından kaynaklandığını söylemek mümkündür. Öğrenciler arasında bir dini grupla ilişkisi olmayanların oranı darbe girişimi öncesinde %19,9 iken bu oran darbe girişiminden sonra %70,3'e yükselmiştir. Aynı şekilde bir dini gruba mensubiyeti olanların oranı da %63,6'dan %10,4'e düşmüştür. Benzer şekilde 2019 yılında bir grup İlahiyat Fakültesi öğrencisine yapılan bir ankete göre de "FETÖ darbe girişiminden sonra cemaat kavramı sizde en çok hangi duyguyu uyandırmaktadır?" sorusuna katılımcıların %63,5'i şüphe cevabını verirken yalnızca %6'sı cemaatlere güven duyduğunu ifade etmiştir (Karlı, 2019, 1197).

Çalışmamızda öğrencilere yöneltilen ankette darbe girişimi ile ilgili bir soru bulunmamakla birlikte İlahiyat Fakültesi öğrencilerinin dini gruplara mensubiyeti

açısından eski verilere de bakıldığında öğrencilerin bir dini grubun siyasi hegemonya amaçlı operasyonel bir örgüte dönüşmesine ciddi bir tepki verdikleri anlaşılmaktadır. Bununla birlikte diğer oranlara bakıldığında, yaşanan dini grup kaynaklı bu olumsuz duruma rağmen İlahiyat Fakültesi öğrencilerinin halen dini gruplara %25,8 oranında yakınlık göstermeleri, tarafımızca her dini grubun tehlikeli olmadığı ve toplumda tehlikeye yol açma potansiyeli taşımadığı algısının öğrencilerde mevcut olduğu şeklinde yorumlanmıştır. Üniversite öğrencileri üzerine yapılan bir başka araştırma da bu durumu destekleyici veriler içermektedir. Darbe girişimi sonrası üniversite öğrencileri üzerine yapılan bu araştırma da katılımcıların “Bana göre 15 Temmuz darbe girişimini gerçekleştiren FETÖ’nün dini istismar etmiş olması diğer dinî cemaat ya da tarikatları potansiyel suçlu haline getirmez.” şeklindeki önermeye % 68,4 oranında katıldıklarını ortaya koymuştur (Özcan – Doğan, 2016, 410).

Darbe girişimi sonrası toplumun dini grup yapılanmalarına ilişkin algılarındaki değişimi ölçme amaçlı yapılan çalışmaların da benzer şekilde sonuçlar verdiği görülmüştür (MAK, 2017; Lehimler, 2017; Işık, 2018). Yapılan bir alan araştırmasında örneklem grubunun %56,8’i cemaatlere güvenmediğini belirtmiş; bununla birlikte %56’lık bir kesim her cemaatin aynı olmadığını belirterek “FETÖ’yü diğer cemaatlerle bir tutmuyorum.” cevabını vermiştir (Lehimler, 2017, 219, 222). Bu araştırmalara bakıldığında araştırmamıza katılan İlahiyat Fakültesi öğrencilerinin de benzer şekilde dini gruplara güvenlerinin sarsıldığı, ancak tüm dini gruplara karşı aynı güvensizlik duygusunu taşımadıkları anlaşılmaktadır.

3.2. Dini Grupların Ortaya Çıkış Sebeplerine Dair Görüşler

Dini alan, insanların grup şeklinde organize olmak suretiyle kişinin anlam arayışı ihtiyacına cevap oluşturmasına ve böylece manevi yönden tatmin olmasına imkan vermektedir. Nitekim dini grupların ortaya çıkış sebeplerine dair sorduğumuz soruya, öğrenciler en yüksek oranda (%29,65) “manevi tatmin ihtiyacı” seçeneğini tercih ederek cevap vermişlerdir. Verilen seçeneklerden %22,77 oranıyla ikinci sırada tercih edilen seçenek, “dini bilgi ihtiyacı” olmuştur. Bu iki seçeneği işaretleyenlerin toplam oranı %52,42’ye ulaşmaktadır. Benzer yöne işaret eden “toplum ıslahı” seçeneğini işaretleyenler de ilave edilince öğrencilerin büyük çoğunluğunun (%70,28) dini grupları var eden sebepleri toplumdaki dini ve manevi ihtiyaçlara bağladığı anlaşılmaktadır.

Tabloya göre dini grupları ortaya çıkaran sebepler arasında “itibar ve güç kazanma” seçeneğinin %17,34 oranında düşük çıkmış olması ise öğrencilerin, dini grupların büyük ölçüde maneviyat ve dini bilgi ihtiyacını karşılamak üzere ortaya çıktığını, bu grupların oluşum evresinde itibar ve güç kazanma gibi niyetlerinin olmadığı kanaatine sahip oldukları şeklinde yorumlanabilir.

Tablo 2. Katılımcılara Göre Dini Grupların Ortaya Çıkış Sebepleri

Dini grupları ortaya çıkaran sebepler sizce nelerdir?	F	%
İtibar ve güç kazanma isteği	597	17,34
Yalnızlıktan kurtulma	335	9,73
Dini bilgi ihtiyacı	784	22,77
Manevi tatmin ihtiyacı	1021	29,65
Toplum ıslahı	615	17,86
Diğer	91	2,64
Toplam	3443*	100

* Soruda birden fazla seçenek işaretlenebildiği için sayı deneklerden fazla çıkmıştır.

Öğrencilerin, dini grupların ortaya çıkış sebeplerine dair kanaatleriyle onların dini grupla ilişkilerine dair veriler karşılaştırıldığında ise (Tablo 3) bir dini gruba mensup olanların çok yüksek oranda yukarıda ifade edilen “manevi tatmin”, “toplum ıslahı” ve “dini bilgi ihtiyacı” seçeneklerini tercih ettikleri görülmektedir. Bu üç seçeneği tercih edenlerin oranı %86,4 çıkmıştır. Bu durum, bir dini gruba mensup olan öğrencilerin mensubiyet gerekçelerine dair bilgi de vermektedir. Ancak bir dini grupla ilişkisi olmadığını bildirenlerin de aynı seçenekleri yüksek oranda (%67,3) tercih etmiş olmaları dikkat çekicidir. Buna göre bulgular, bireylerin dini gruplara yönelme amaçları olarak vurgulanan manevi tatmin, anlam arayışı, benlik ve yakınlık gereksinimi, kendini güvende hissetme (Cengil, 2003, 215-216; Büyükkara, 2007, 109; Aktaş, 2014, 105) gibi ihtiyaçların bir dini gruba üye olmasalar bile tüm İlahiyat Fakültesi öğrencileri tarafından da benimsendiğini göstermektedir.

Tablo 3. Dini Grupların Ortaya Çıkış Sebepleriyle Grupla İlişki Değişkenlerinin Karşılaştırması

Dini grupları ortaya çıkaran sebepler sizce nelerdir?					
Dini gruplarla ilişkinizi nasıl tanımlarsınız?	İtibar ve güç kazanma	Yalnızlıktan kurtulma	Dini bilgi ihtiyacı	Manevi tatmin	Toplum ıslahı

Bir dini gruba mensubum	25 (%7)	24 (%6,7)	92 (%26)	115 (%32)	102 (%28,4)
Bir dini gruba özel sempatiim var	20 (%8)	21 (%8,2)	69 (%27)	84 (%33)	60 (%23,6)
Bir dini gruptan istifade ediyorum	26 (%8)	22 (%6,8)	84 (%26)	103 (%32)	89 (%27,5)
Dini gruplarla bir ilişkim yoktur	499 (%22)	243 (% 10,7)	507 (%22,3)	683 (%30)	339 (%15)
Diğer	27 (%19,5)	18 (%13)	32 (%23,2)	36 (%26)	25 (%18)

p: <0,001

Dini grupların bazı ortaya çıkış gerekçeleri katılımcılara teker teker sorulduğunda da benzer sonuçların çıktığı görülmüştür. “Dini gruplar toplumun dini bilgi ihtiyacından doğmaktadır.” yargısına öğrencilerin %53,3’ü katıldıklarını bildirmişlerdir. Bu yargıya katılmadıklarını bildirenlerin oranı %24,2’de kalmıştır. Öğrencilerin %22,6’sı da bu hususta kararsız olduklarını ifade etmişlerdir.

İnsanların yalnızlık ve çaresizlik sebebiyle bir dini gruba katıldıkları yönündeki yargıya öğrencilerin %40’ı katıldığını ifade ederken %35,6’sı katılmadığını bildirmiş; %24,4’ü de kararsız kalmıştır. Yine dini gruba katılmada etkili olduğu varsayılan bir diğer psikolojik güdüyle ilgili soruya verilen cevaplarda kısmen benzer bir sonuç ortaya çıkmıştır. “İnsanlar, ait olma ve değer görme güdüsüyle dini gruba katılırlar.” yargısına katılanların oranı %51,3, katılmayanların oranı %25, kararsızların oranı ise %23,2 olmuştur. Kişilerin aidiyet arayışının dini gruplara katılmalarında önemli bir motivasyon olduğu bilinen bir husustur (Çelik, 2013, 300). Benzer çalışmalarda da insanların dini gruplara katılarak kendilerini daha güçlü ve değerli hissettikleri, bu grupların kişilere güçlü aidiyet duygusu temin ettiği ve diğer üyelerle güçlü ilişki kurmalarına yardım ettiği yönünde sonuçlara ulaşılmıştır (Amman, 2017, 226; Tatlıoğlu, 2008, 115). Tarikat üyeleri arasında yapılan bir araştırma da üyelerin tarikata girdikten sonra kutsal bir amaç etrafında toplanmanın hayatlarına anlam kattıklarını ifade ettiklerini ortaya koymuştur (Aktaş, 2014, 105).

“İnsanlar güç ve çıkar elde etmek için dini gruplara katılırlar.” yargısına katılım durumunu belirlemeye dair soruya verilen cevaplara bakıldığında ise bu yargıya katıldığını bildirenlerin oranı %38,8 iken katılmadığını bildirenlerin oranı buna yakın şekilde %34,6 çıkmıştır. Öğrencilerin %27’si de bu hususta kararsız olduklarını bildirmişlerdir. Dini grupları ortaya çıkaran sebeplerle ilgili olarak öğrencilerin %25-27 oranında kararsız kalmaları dikkat çekicidir. Bu durum dini

gruplarla ilgili konuların İlahiyat Fakülteleri'nde yeterince konuşulup tartışılmadığı sorusunu akıllara getirmektedir.

3.3. Dini Grupların Toplumdaki Varlığına Dair Görüşler

Dini görevlerde hizmet vererek topluma rehberlik etmek üzere yetiştirilen İlahiyat Fakültesi öğrencilerinin dini grupları toplumun manevi gelişimi için hangi konumda gördükleri önemli bir husustur. Toplumda dini bilgi, duygu ve düşünceleri yerleştirip geliştirmek üzere ilk, orta ve yüksek düzeyde din eğitimi veren resmi kurumlar mevcut iken bu alanda dini gruplara ihtiyaç olup olmadığını belirlemek üzere sorulan soruya öğrencilerin verdikleri cevapların dağılımı ve oranları Tablo 4'te gösterilmektedir.

Tablo 4. Katılımcılara Göre Dini Grupların Toplumdaki Varlığı

Dini grupların toplumdaki varlığını nasıl değerlendirirsiniz?	F	%
Gerekli görüyorum	407	26,9
Gereksiz görüyorum	280	18,5
Kültürel bir zenginlik olarak görüyorum	498	32,9
Potansiyel bir tehlike olarak görüyorum	329	21,7
Cevap vermeyen	81	-
Toplam	1595	100

Ankete katılanların %26,9'u dini grupları toplum için gerekli görürken %32,9'u da bu grupları kültürel bir zenginlik olarak kabul etmektedir. Bu iki seçeneği tercih edenlerin toplam oranı %59,8'i bulmaktadır. Bu oran katılımcıların dini grupların toplumdaki varlığına ilişkin olumsuz bir tutuma sahip olmadıklarını göstermektedir. Bununla birlikte dini grupların toplumdaki varlığını gereksiz görenlerin oranı %18,5 çıkmıştır. Öğrencilerin %21,7'sinin dini grupları potansiyel tehlike görüyor olması ise oldukça önemlidir. Bu durumda dini grupların varlığını gereksiz ve toplum için potansiyel tehlike olarak görenlerin toplam oranı %40,2'ye ulaşmaktadır. Bu, dini grupları reddetme anlamında dikkate değer bir orandır.

Özcan ve Doğan'ın üniversite öğrencileri üzerine yaptıkları bir çalışmada "Bana göre cemaatler ürettikleri dinî kültür ve pratiklerle topluma hayat verir." yargısına öğrencilerin toplamda %41'inin katılmadığı; %25,2'sinin katıldığı; %33,8'inin kararsız olduğu şeklindeki sonuç, örneklem grubunun farklı olmasına rağmen çalışmamızın sonuçları ile benzerlik içermektedir. Bu yargıya katılımcıların yalnızca %25,2'sinin katılıyor olması onların dini grupların toplumdaki

fonksiyonlarına dair düşünceleri açısından dikkate değerdir (Özcan - Doğan, 2016, 412).

Daha önce de belirtildiği üzere Akarsu'nun darbe girişimi öncesinde yapmış olduğu araştırmasında İlahiyat Fakültesi öğrencilerinin dini gruplara bakışının çok daha sempatik olduğu anlaşılmaktadır. Söz konusu araştırmada ilahiyat öğrencilerinin %77,1'inin Türkiye'deki din hizmetlerinin dini gruplar tarafından yürütülmesi gerektiği görüşüne katıldıkları bildirilmektedir (Akarsu, 2016, 193). Bu yüksek oran öğrencilerin dini grupların toplumdaki varlığına dair düşüncelerinin değişimini görmek bakımından önemli bir bulgudur.

Akarsu'nun verileri ve çalışmamızın verileri kıyaslandığında İlahiyat Fakültesi öğrencilerinin darbe girişimi öncesinde dini grupların toplumda daha fazla görünür ve gerekli olmalarına ilişkin olumlu görüşler beslediklerini, darbe girişimi sonrasında yapılan çalışmamızda ise dini grupları toplamda %40,2 oranında gereksiz ve toplum için potansiyel tehlike olarak görüyor olmaları onların tepkilerini ortaya koymaktadır. Anlaşılmaktadır ki dini amacın dışına çıkmadan faaliyet gösteren dini gruplar için benimsenen düşünce, siyasi ve ekonomik imtiyaz peşinde olan gruplar için benimsenmemektedir. Nitekim bu tür gruplar kendi dışındakilere zarar verme riskini daima taşımaktadırlar. Bu gruplar, dini hayatın canlılığını ve insanların dini yaşantılara tutunarak kötülüklerden uzaklaşmalarını sağlama noktasında yalnızca farklı fikir ve anlayışlar ortaya koyarak onların temsil edilmesi görevini ifa ederlerse, topluma zarar verme riskinden sıyrılıp faydalı hale gelebilirler. Aksi takdirde dini amacın dışına çıkan grupların toplumun huzurunu tehdit eden bir unsur olarak değerlendirilmeleri kaçınılmazdır (Cebeci, 2017, 254).

Dini gruplara İslam toplumunda ihtiyaç bulunup bulunmadığı yönündeki düşünceleri belirlemek üzere verilen "İslam toplumunda dini gruplara ihtiyaç yoktur." yargısına öğrencilerin yarıdan çoğunun (%53,4) katılmadığını bildirmesi de yukarıda dini grupların toplumdaki varlığı sorusundan elde edilen oranları onaylamaktadır.

Din eğitimini bizzat yükseköğretim kurumlarında alarak topluma dini yönden rehberlik edecek olan İlahiyat Fakültesi öğrencilerinin dini gruplara katılmaları ve üye olmaları hususu da araştırmamızda konu edinilmiştir. Verilere İlahiyat Fakültesi öğrencilerinin dini gruplara katılımlarına ilişkin kanaat açısından bakıldığında daha farklı bir durum ortaya çıkmaktadır (Tablo 5). Bunu gerekli ve faydalı görenlerin oranı %25,7'de kalırken öğrencilerin neredeyse yarısı (%48,1)

İlahiyat Fakültesi öğrencilerinin dini gruplara katılmalarını doğru bulmamaktadır. Öğrencilerin dini gruplara katılmalarını doğru bulmayanlarla gereksiz görenlerin toplam oranı ise %71,1'e ulaşmaktadır. Dini grupların toplumdaki varlığına ilişkin bulgular ile kıyaslandığında öğrencilerin benzer şekilde bir tepki verdiği anlaşılmaktadır. Bu verilere göre İlahiyat Fakültesi öğrencileri kendilerinin dini gruplara katılmalarını gereksiz görerek ve doğru bulmayarak %71,1 gibi yüksek bir oranda, İlahiyat Fakültesinde öğrenim gören öğrencilerin dini gruplara katılmalarını onaylamamaktadır.

Tablo 5. Katılımcılara Göre İlahiyat Fakültesi Öğrencilerinin Dini Gruplara Katılması

İlahiyat öğrencisinin bir dini gruba katılmasını nasıl değerlendirirsiniz?	F	%
Gereklidir	139	8,7
Faydalı olur	271	17
Gereksizdir	366	23
Doğru değildir	767	48,1
Cevap vermeyen	52	3,2
Toplam	1595	100

Araştırma kapsamında anket formunda yer verilen "Dini gruplar öğrencilere sosyalleşme imkânı sunar." önermesine öğrencilerin %51'i katıldığını bildirmiştir. Bu görüşe katılmadıklarını bildirenlerin oranı %25,6 olurken öğrencilerin %20,3'ü ise bu konuda kararsız kalmıştır. Öğrencilerin yarısından fazlasının dini grupların ilahiyat öğrencilerine sosyalleşme imkanı sağladığını düşünmesi, literatürde dini grupların sosyal fonksiyonlarına ilişkin yer alan bilgilerle de desteklenen bir bulgudur. Nitekim dini grupların, grup üyelerinin sosyalleşmeleri açısından akraba ve iş çevresinden sonra en etkili mekanizmalardan biri olduğu belirtilmektedir (Atacan, 1990).

Aynı yönde bir diğer veri de "Dini gruplar öğrencilerin paylaşma ve dayanışma güdüsünü geliştirir." şeklindeki düşünceye verilen cevaplarda ortaya çıkmaktadır. Öğrencilerden bu düşünceye katılmayanların oranı %21,2 olurken dini grupların paylaşma ve dayanışma güdüsünü geliştirdiğini düşünenlerin oranı %51 düzeyinde çıkmıştır. Ankete katılanların %38,2'si de bu düşünceye katılıp katılmama konusunda kararsız kalmışlardır.

3.4. Dini Gruplara Duyulan Güven

Toplumda dini etki mekanizması olarak görev yaptığı düşünülen dini grupların ürettikleri dini bilgi ve kanaatlerin güvenilirliği hususunda da İlahiyat Fakültesi öğrencilerinin görüşleri önem arz etmektedir. Bu konudaki düşünceleri diğer dini etki mekanizmaları ile mukayeseli olarak değerlendirmenin daha anlamlı sonuçlar vereceği düşüncesiyle Türk toplumundaki üç önemli dini etki mekanizması ayrı ayrı sorulmuş ve elde edilen veriler karşılaştırmalı olarak Tablo-6'da sunulmuştur.

Tablo 6. Dini Etki Mekanizmalarına Duyulan Güven

Güven Derecesi (1:En düşük)	Dini Gruplar	İlahiyat Fakültesi	Diyanet İşleri Başkanlığı
	%	%	%
1	29	6,5	6
2	26,8	8,6	12,1
3	26,8	24,9	21,8
4	10,3	31,7	31,7
5	4,7	27,5	27,3
Cevapsız	2,3	0,8	1,2
Toplam	100	100	100

Güven duyma dağılımının 1 en düşük olmak üzere 5 üzerinden yapılan değerlendirme dökümü incelendiğinde İlahiyat Fakülteleri ile Diyanet İşleri Başkanlığı'na nerdeyse eşit oranda güven duyulduğu ve bunun dini gruplara duyulan güvenden oldukça yüksek olduğu anlaşılmaktadır. Yüksek düzeydeki 4 ve 5 seviyesinde İlahiyat Fakülteleri'ne duyulan güven %59,2; Diyanet İşleri Başkanlığı'na duyulan güven de %59 oranında çıkmıştır. Buna mukabil dini gruplara aynı düzeyde güven duyanların oranı %15'de kalmıştır.

Dini etki mekanizması olarak dini gruplara güven duygusunu katılımcıların dini grupla ilişkilerine dair verilerle karşılaştırdığımızda daha ilginç sonuçlara ulaşılmaktadır. Tablo 7'ye bakıldığında dini gruba duyulan güvenin bir dini gruba mensup olanlarda bile İlahiyat Fakülteleri'ne ve Diyanet İşleri Başkanlığı'na duyulan güven kadar yüksek düzeyde olmadığı görülmektedir.

Tablo 7. Dini Gruplara Duyulan Güven

Dini gruplarla ilişkinizi nasıl tanımlarsınız?	Dini bilgi ve kanaat yönünden dini gruplara duyulan güven					Toplam
	1	2	3	4	5	
Bir dini gruba mensubum	%8,9	%9,5	%34,2	%30,4	%17,1	100
Bir dini gruba özel sempati var	%7,7	%32,7	%32,7	%21,2	%5,8	100
Bir dini gruptan istifade ediyorum	%6,1	%22	%50	%15,2	%6,8	100
Dini gruplarla bir ilişkim yoktur	%38,4	%30,3	%22,9	%5,9	%2,6	100
Diğer	%31	%31	%22,4	%12,1	%3,4	100

p: <0,001

Akarsu'nun tespitine göre darbe girişimi öncesinde öğrencilerin büyük çoğunluğu (%77,1) toplumda dini görevlerin dini gruplar tarafından yürütülmesi gerektiği görüşünü belirtmek suretiyle onlara bu düzeyde bir güven göstermiştir. Yine Akarsu'nun yönelttiği "Dini cemaatlerin bir ilahiyatçıya verebileceği hiçbir şey yoktur." yargısına öğrencilerin %64,5'i katılmadıklarını bildirirken katıldıklarını bildirenlerin oranı %20,8'de kalmıştır. Darbe girişimi öncesine ait bu verilerin ortaya koyduğu güven düzeyinin darbe girişimi ile birlikte önemli ölçüde değişmiş olduğu bizim yapmış olduğumuz tespitlerle kıyaslanınca net bir şekilde görülmektedir. Nitekim Tablo-5'teki verilere bakıldığında İlahiyat Fakültesi öğrencilerinin dini gruplara katılmasını gereksiz gören ve doğru bulmayanların oranı %71,1 düzeyindedir.

TARTIŞMA VE SONUÇ

Dini grupların İlahiyat Fakülteleri'nde eğitim almakta olan öğrenciler tarafından ne şekilde değerlendirildiğini ortaya koymak için yapılan bu araştırmada, Türkiye'deki dokuz İlahiyat Fakültesi'nde eğitim görmekte olan öğrenciler örneklem grubu olarak seçilmiş ve ankete tabi tutulmuştur. Toplamda 1595 öğrencinin katıldığı araştırmanın sonuçları onların bu husustaki eğilimlerini ortaya koymuştur.

Katılımcıların %30,8'i erkek, % 69,2'si kız öğrencilerden oluşmaktadır. İlahiyat fakültesinde öğrenim görmekte olan kız öğrencilerin sayısının erkek öğrencilerin sayısından fazla olduğu düşünüldüğünde, örneklem seçiminde bunu doğrulayan bir kitleye ulaşıldığı görülmektedir. Katılımcıların % 23,7'si 1. sınıf, % 25,2'si 2. sınıf, % 26,7'si 3. sınıf ve % 24,4'ü 4. sınıfta eğitim görmektedir. Katılım oranlarına sınıf kademesi açısından bakıldığında, çalışmanın hedeflemiş olduğu şekilde, her

sınıf kademesinden neredeyse eşit oranda öğrencinin anket çalışmasına katılım gösterdiği anlaşılmaktadır.

Katılımcıların dini grup algılarının sağlıklı bir şekilde değerlendirilebilmesi ve bazı değişkenlere göre ortaya konabilmesi için öncelikle dini gruplarla ilişkileri tespit edilmiştir. Buna göre İlahiyat Fakültesi öğrencilerinin %10,4 oranında dini gruplara mensup olduğu, %6,7'sinin bir dini gruba sempatisi olduğu, %8,7'sinin bir dini gruptan istifade ettiği, buna karşılık %70,3'ünün ise bir dini grupla ilişkisinin olmadığı görülmüştür.

Katılımcılara göre dini grupların ortaya çıkma sebeplerine ilişkin bulgular, manevi tatmin ihtiyacı ile dini bilgi ihtiyacının en önemli iki sebep olarak görüldüğünü göstermektedir. Bu sebeplere dini gruplara mensubiyet açısından bakıldığında ise katılımcıların dini grupları ortaya çıkaran sebeplere dair yönelimlerinin, dini gruplarla olan ilişkilerinin değerlendirilmesine bağlı olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Nitekim dini gruba mensup katılımcılar yüksek oranda manevi tatmin, dini bilgi ihtiyacı ve toplum ıslahı seçeneklerini işaretlemiştir. Bu seçeneklerin dini gruba sempatisi olan ve dini gruptan istifade edenler tarafından da yüksek oranda tercih edildiği görülmektedir. Dini gruplarla hiçbir ilişkisi olmayanların ise %46 gibi kayda değer bir oranda, dini gruba mensubiyeti itibar ve güç kazanma isteğine bağlaması, dini gruplara bakış açılarının doğal bir sonucu olarak görülmektedir.

Öğrencilerin dini grupların toplumdaki varlığını nasıl değerlendirdiklerine ilişkin bulgular ise onların toplumda dini grupların varlığına ilişkin algılarını ortaya koymuştur. Öğrencilerin dini grupların gerekli olduğu ve kültürel bir zenginlik olduğu şeklindeki iki seçeneği toplamda %59,8 oranında tercih ettikleri görülmüştür. Bu oran dini grupların toplumdaki varlığına ilişkin öğrencilerdeki algıyı ortaya koyması açısından önemlidir. Bunun yanında öğrencilerin %21,7'sinin dini grupları potansiyel tehlike görüyor olması ise dikkate değerdir. Öğrencileri bu düşünceye iten sebebin toplumda dini grup kaynaklı yaşanan bazı sorunların olması muhtemeldir.

Örneklem grubuna bir ilahiyat öğrencisinin bir dini gruba katılmasını nasıl değerlendirdikleri sorulduğunda %8,7'sinin gereklidir, %17'sinin faydalı olur, %23'ünün gereksizdir, %48,1'inin doğru değildir şeklinde cevapladıkları görülmüştür. Bu durum, bir İlahiyat Fakültesi öğrencisinin dini gruba katılımının yine İlahiyat Fakültesi öğrencileri tarafından olumlu karşılanmadığı şeklinde yorumlanabilir.

Ankette ayrı seçenekler olarak öğrencilere yöneltilen önermelere göre ise örneklem grubu, dini grupların hem öğrencilere sosyalleşme imkânı sunmasını hem de paylaşma ve dayanışma güdüsünü geliştirmesini %51 oranında bir kabulle karşılamıştır.

Örneklem grubuna dini bilgi ve kanaat yönünden bir etki mekanizması olarak İlahiyat Fakültesi'ni puanlaması istendiğinde toplamda %59,2 oranında 4 ve 5 puan vermesi, karşımıza beklentinin altında bir sonuç çıkarmıştır. Nitekim İlahiyat Fakültesi öğrencilerinin mensubu buldukları fakültelelere bir dini etki mekanizması olarak daha yüksek oranda güven duymaları öngörülmüş, ancak çıkan sonuç bu öngörüğü doğrulamamıştır. Aynı soruda Diyanet İşleri Başkanlığı puanlandığında ise %59 oranında 4 ve 5 seçenekleri işaretlenmiş, İlahiyat Fakülteleri ile eşit oranda bir sonuç çıkmıştır.

İlahiyat fakültesi öğrencilerinin, dini bilgi ve kanaat yönünden bir etki mekanizması olarak dini gruplara ise güvenilirlik bakımından toplamda %15 gibi düşük oranda 4 ve 5 puan düzeyinde kanaat bildirdiği görülmektedir. Bu puanlama öngörülen ve doğal görülen bir sonuç olarak karşımızda durmaktadır. Dini gruba mensup olduğunu belirten öğrencilerin toplumda bir dini etki mekanizması olarak dini grupları nasıl puanladıklarına bakıldığında ise yalnızca %47,5 oranında 4 ve 5 puan verdikleri tespit edilmiştir. Yüzde 50'yi bulmayan bu oran dini gruba mensup olan öğrencilerin dahi dini gruplara düşük güven puanı verdiğini ifade etmektedir.

Araştırmamızda elde edilen bazı bulgu ve sonuçlar 2015 yılında yine İlahiyat Fakültesi öğrencileri üzerinde yapılmış olan bir araştırma ile kıyaslanmış ve sonuçların farklılık arz ettiği tespit edilmiştir. Bu farklılık, 2015 yılında İlahiyat Fakültesi öğrencilerinin dini gruplara mensubiyet, dini gruplara sempati duyma, dini etki mekanizması olarak dini gruplara güven duyma ve din hizmetlerinde onlara görev verme gibi hususlara yansımıştır. Bu algı değişiminin sebepleri üzerinde düşünüldüğünde en etkili amilin 2016 yılında Türkiye'de gerçekleştirilen darbe girişimi olduğu düşünülmektedir. Araştırmamızda öğrencilere yöneltilen ankette bu yönde bir soru bulunmamakla birlikte onların dini grup algıları ile ilgili genel olarak ortaya çıkan tablo, Türkiye'de siyasi hegemonya hedefine yönelmiş olan FETÖ'nün ortaya koyduğu yıkıcı faaliyetlerin İlahiyat Fakültesi öğrencileri üzerinde belirgin etkiler bıraktığını ifade etmektedir. Darbe girişimi öncesinde İlahiyat Fakültesi öğrencileri dini cemaatlere yüksek düzeyde güven ve sempati

duyarken darbe girişimi sonrası bu sempati ve güven çok büyük ölçüde azalmıştır. Dini gruba mensubiyet oranlarında da oldukça önemli bir düşüş olduğu görülmüştür.

Aynı şekilde öğrenciler darbe girişimi öncesinde dini görevlerin cemaatlere bırakılması düşüncesini yüksek düzeyde olumlu bulurken darbe girişimi sonrası düşüncelerinin değiştiği görülmüştür. Bir dini gruba özel sempatisi olduğunu ve bir dini gruptan istifade etmekte olduğunu bildirenlerin de dini gruplara yüksek düzeyde güven duymaması da değişim olgusunu destekleyen diğer bir bulgudur.

Ancak öyle anlaşılmaktadır ki, öğrenciler tecrübe edilen bu olumsuz örneğe bakarak genel anlamda dini cemaat olgusu konusunda bütünüyle negatif düşüncelere sahip değildir. Oranlara bakıldığında öğrencilerin yarıdan çoğunun (%59,8) dini grupları ya toplum için gerekli ya da kültürel bir zenginlik olarak gördüğü anlaşılmaktadır (Tablo-4). Bunun yanında öğrencilerin “İslam toplumunda dini gruplara ihtiyaç yoktur.” önermesine %51,4 oranında katılmıyor olmaları da bu bulguyu desteklemektedir. Öğrencilerin dini grupların toplumdaki varlıklarına ilişkin belirtilen oranlarda olumlu kanaat bildirmelerinin yanında %21,7’sinin dini grupları toplum için potansiyel bir tehlike olarak görmeleri de dikkate değer bir durumdur.

Araştırmanın bulguları göz önüne alındığında denilebilir ki, dini gruplar birbirlerinden farklı özellikler arz etse de bütün toplumlarda sosyal hayatın bir gerçeği olarak yer almaktadır. Bunları var eden bazı ortak nedenlerden söz edilebilse de her birinin gerek oluşumları gerekse etkileri itibariyle dayanakları farklılıklar arz etmektedir. Bazen bir dini grubun ortaya çıkmasını sağlayan nedenler ve grubun ortaya çıkarken sahip olduğu hedefler ve niyet, sonradan eklenen gerekçelerle kısmen veya tamamen değişebilmektedir. İslam ülkelerindeki bazı gruplar; örneğin Pakistan’da Tahir’ül-Kadri Cemaati, Hindistan menşeli uluslararası etkinliğe sahip Kerim Ağa Han grubu, Irak’ta Kesnizani Cemaati ve Türkiye’de FETÖ, ideolojik ve siyasi hegemonya hedeflerine yönelik ve dini figürlerle ortaya çıkmalarına karşın sonradan amaçlarında değişiklik olan grupların örnekleridir. Bu örnekler dışında görülmüştür ki, bağlılarının beklentilerini karşılayan ve niyetlerinden sapma göstermeyen dini gruplar toplumda var olmaya devam etmektedir.

Araştırmada karşımıza çıkan sonuçlar İlahiyat Fakültesi öğrencilerinden dini gruba mensup olanların bile dini gruplara körü körüne bir bağlılık göstermedikleri

hatta zaman zaman onları sorguladıklarını ortaya koymuştur. Muhtemeldir ki bu durum onların almış oldukları ilahiyat eğitiminin tercihlerine yansıdığı bir göstergesidir. Bununla birlikte öğrencilerin dini gruplarla ilgili bazı sorularda azımsanmayacak oranlarda kararsızlık belirten şıkkı tercih etmeleri, dini gruplarla ilgili konuların İlahiyat Fakülteleri'nde yeterince konuşulup tartışılmadığı sorusunu akıllara getirmektedir. Bu sebeple araştırmamız ortaya koymuştur ki, İlahiyat Fakültesi müfredatı hazırlanırken bu önemli hususun dikkate alınarak öğrencilerin dini gruplar hakkında yeterince bilgilendirilmesi amacıyla, toplumda ortaya çıkan tarikat, cemaat, dini grup gibi tüm dini oluşumlara dair bir bilinç kazandırılmasına ihtiyaç vardır.

KAYNAKÇA

- Akarsu, A. (2016). *Cemaat Algısı*. İstanbul: Cinius Yayınları.
- Aktaş, A. *Tarikatların Toplumsal İşlevi (Diyarbakır Kadiri Tarikatı Örneği)*. Yüksek Lisans Tezi, Necmettin Erbakan Üniversitesi, 2014.
- Akyüz, N., Çapcıoğlu, İ. (2012). Dini Gruplar Sosyolojisi ve Yeni Dini Hareketler. *Din Sosyolojisi El Kitabı*. Ankara: Grafiker Yayınları.
- Amman, T. (2017). Türkiye’de Dini Grupların Anatomisi ve Fetö Hareketi. *Dini İstismar Boyutuyla 15 Temmuz Darbe Girişiminin Arkaplanı*. İstanbul: Orient Basım, 224-235.
- Arkonaç, S. (1993). *Grup İlişkileri*. İstanbul : Alfa Basım Yayım Dağıtım.
- Arslantürk, Z. (1997). *Araştırma Metod ve Teknikleri*. 3. Baskı, İstanbul: İFAV.
- Atacan, F. (1990). *Sosyal Değişme ve Tarikat Cerrahiler*. İstanbul: Hil Yayınları.
- Baynal, F. (2017). *Cemaat ve Tarikat Ekseninde Kadın*. İstanbul: Rağbet Yayınları.
- Bilgin, N. (2007). *Kimlik İnşası*. Ankara: Aşina Kitaplar.
- Büyükkara, M. A. (2007). Dinî Grup Yapılarında Dine İlişkin Muhtemel Anlama ve Temsil Sorunları. *Usul Araştırmaları Dergisi*, 7, 107-136.
- Carrier, P. H. (1987). Bir Ülkenin Kıymet Hükümleri ve Dini Müesseseleri Nasıl İncelenir. Münir Koştas (Çev.). *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 29, 335-346.
- Cebeci, S. (2017). Öğrenme ve Bağlanma İkileminde Cemaat ve Cemaatçilik. *Dini İstismar Boyutuyla 15 Temmuz Darbe Girişiminin Arkaplanı*. İstanbul: Orient Basım, 236-261.
- Cebeci, S. (2018). “İslam Toplumunda İmkândan Tehdide Cemaat ve Cemaatçilik”, 21. Yüzyılda İslam Dünyasına Stratejik Bakış Uluslararası Kongresi, Bildiri Kitabı, Van, s. 372-380.
- Cengil, M. (2003). Tasavvufi Yaşantıya Yönelmede Etkili Olan Psiko-Sosyal Nedenler. *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, 4 (11), 213-240.
- Cezayirli, G. (1997). Dinî Grup ve Toplumsal Grup. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 37, 365-375.
- Çelik, C. (2013). Dini Gruplar Sosyolojisi. *Din Sosyolojisi*. Konya: Palet Yayınları, 275-302.

- Eren, S. (2000). Cemaatsel Oluşum ve Dinin Rolü. *Dini Araştırmalar*, 3 (7), 93-112.
- Fitcher, J. (1994). *Sosyoloji Nedir?*. Nilgün Çelebi (Çev.). Ankara: Attila Kitabevi.
- French, J. R. P., Jr., & Raven, B. (1959). The bases of social power. D. Cartwright (Ed.), *Studies in Social Power* (s. 150-167). Oxford, England: University of Michigan.
- Freyer, H. (1968). *İçtimai Nazariyeler Tarihi*. Tahir Çağatay (Çev.). Ankara: Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Yayınları.
- Günay, Ü. (1993). *Din Sosyolojisi Dersleri*. Kayseri: Erciyes Üniversitesi Matbaası.
- Hogg, M. (1997). *Sosyal Psikolojik Açından Grupta Bütünleşme*. Aliye Mavili Aktaş (Çev.). İstanbul: Sistem Yayıncılık.
- Hogg, M. A., Vaughan, G. M. (2007). *Sosyal Psikoloji*. İbrahim Yıldız, Aydın Gelmez (Çev.). Ankara: Ütopya Yayınevi.
- Hortaçsu, N. (1998). *Grup İçeri Gruplar Arası Süreçler*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Işık, Z. (2017). *Zaman Ayarlı Kaos-15 Temmuz Sonrasında Türk Toplumunun Dinî Gruplara ve Gruplaşma Olgusuna Bakışı*. İstanbul: Çizgi Kitabevi.
- Jones, J. W. (2004). Religion, Health, and the Psychology of Religion: How the Research on Religion and Health Helps Us Understand Religion. *Journal of Religion and Health*. 43 (4), 317- 328.
- Karlı, N. (2019). Fetö Darbe Girişiminin Gençlerin Din ve Cemaat Algısı Üzerindeki Etkisi: Trabzon İlahiyat Fakültesi Örneği. *Bilimname*, 37 (1), 1187-1210.
- Koenig, H. G., Larson, D. B. (2001). Religion and Mental Health: Evidence for an Association, *International Review of Psychiatry*. 13, 67-78.
- Kurt, A. (2012). *Din Sosyolojisi*. Ankara: Sentez Yayıncılık.
- Lehimler, H. M. (2017). *Taksim Meydanı Demokrasi Nöbetleri Alan Araştırması- 2016*. İstanbul: RNA.
- Onat, H. (2010). "Türkiye'de Cemaat Meselesini Konuşmak Kolay Değildir", <http://www.hasanonat.net/index.php/24-tuerkiye-de-cemaat-meselesini-konusmak-kolay-degildir> 05.01.2019.
- Özcan, Z., Doğan, M. (2016). 15 Temmuz Darbe Girişiminin Üniversite Öğrencilerinin Müslüman Algısı Üzerindeki Etkileri. *Turkish Studies*, 12 (16), 401-422.

- Sarıkaya, M. S. (2001). Dinî Zihniyetlerimizin Oluşumunda Dinî Tarikat ve Cemaatlerin Olumsuz İzdüşümleri. *Arayışlar -İnsan Bilimleri Araştırmaları-*, 3 (5-6), 45-60.
- Tatlıoğlu, D. (2008). Dinî Cemaatlerin ve Tarikatların Fonksiyonel Analizi. *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 8 (3), 97-125.
- Wach, J. (1990). *Din Sosyolojisi*. Ünver Günay (Çev.). Kayseri: Erciyes Üniversitesi Yayınları.
- Yavuz, K. (1986). Din Psikolojisinde Metot Meselesi ve Yeni Gelişmeler. *A.Ü.İ.F.D*, 7, 153-185.
- “Türkiye’de Toplumun Dine ve Dini Değerlere Bakış Açısı Raporu”. MAK. 2017.